

Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади

Іван Яценко *

* Д-р вет. наук, професор, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8903-2129>, e-mail: yacenko-1971@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.1.2025.11 УДК 616-091.6:636.09:343.98

Надійшло 16.01.2025 / Рецензовано 24.01.2025 / Прийнято до друку 26.03.2025 /
Доступно онлайн 31.03.2025

Окреслено порядок проведення та проблемні аспекти огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів тварин, як процесуальної дії у кримінальних провадженнях. Запропоновано доповнити кримінальне процесуальне законодавство України новою ст. 239-1 «Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)». Уперше сформульовано дефініцію «ексгумація трупів(-а) тварин(-и)». Стверджується, що об'єктами ексгумації можуть бути цілі трупи тварин (незалежно від виду, віку, статі, породи), включно з абортованими плодами, мертво- або живонародженими(-ою) тваринами(-ою); рештками будь-якого ступеня цілісності (фрагментація), зокрема, у стані кримінального знищення. Зазначено, що учасниками огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, є прокурор, слідчий або дізнавач, а також спеціаліст ветеринарної медицини, фахівці Держпродспожислужби (зокрема, лабораторій різного рівня цієї держструктури), не менше двох понять і технічний персонал. Аргументовано зміст етапів огляду (підготовчого, основного (ексгумація та судово-ветеринарна експертиза), завершального) трупів(-а) тварин(-и), пов'язаного з ексгумацією, кожен з яких містить свої стадії. Наголошено, що викладена в цій науковій праці процедура огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), може стати складовою методичних рекомендацій для правоохоронних органів і судів під час досудового розслідування або судового слідства у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти здоров'я та життя тварин. Для досягнення мети застосовано взаємообумовлені методи (аналіз, синтез, аналогія; формально-логічний;

логіко-граматичний; системно-структурний; теоретико-правового моделювання; порівняльно-правовий).

Ключові слова: ексгумація; огляд; трупи тварин; спеціаліст ветеринарної медицини; кримінальне провадження.

Постановка наукової проблеми

Кримінальним процесуальним кодексом України (далі — КПК) передбачено, що «завданнями кримінального провадження є <...> забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» (ч. 1 ст. 2)¹.

Отже, слідчі дії у кримінальному судочинстві спрямовані на розкриття злочинів (зокрема, проти здоров'я та життя тварин²). Один із засобів розкриття таких правопорушень — судово-ветеринарна експертиза³, об'єктами дослідження якої найчастіше є ексгумовані трупи тварин (гнилісно змінені, скелетовані, фрагментовані тощо)⁴. Суттєва перешкода законній ексгумації трупів(-а) тварин(-и) — відсутність в українському законодавстві процедур її призначення та проведення, здатна спричинити сумніви щодо допустимості доказів, здобутих під час кримінального провадження. Уважаємо за доцільне регламентувати в системі

- 1 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
- 2 Randour M. L., Smith-Blackmore M., Blaney N., DeSousa D., Guyony A.-A. Animal Abuse as a Type of Trauma: Lessons for Human and Animal Service Professionals. *Trauma, Violence, & Abuse*. 2021. Vol. 22. Is. 2. Pp. 277—288. DOI: [10.1177/1524838019843197](https://doi.org/10.1177/1524838019843197) (дата звернення: 10.01.2025) ; Song T., Luo Z., Huang Yu., Li Y., Fang L., Chang J. A data set of the crackdown on cross-border wildlife crimes in China, 2014—2020. *Ecology: Ecological Society of America*. 2023. Vol. 104. Is. 6. Art. e4046. DOI: [10.1002/ecy.4046](https://doi.org/10.1002/ecy.4046) (дата звернення: 10.01.2025) ; Wainwright Sh. H., Cunha C. W., Webb B., McGregor B., Drolet B., Welch J. B. Reemerging / Notifiable Diseases to Watch. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. 2024. Vol. 40. Is. 2. Pp. 317—335. DOI: [10.1016/j.cvfa.2024.01.007](https://doi.org/10.1016/j.cvfa.2024.01.007) (дата звернення: 10.01.2025) ; Juszkiewicz M., Walczak M., Woźniakowski G., Podgórska K. African Swine Fever: Transmission, Spread, and Control through Biosecurity and Disinfection, Including Polish Trends. *Viruses*. 2023. Art. 15(11):2275. DOI: [10.3390/v15112275](https://doi.org/10.3390/v15112275) (дата звернення: 10.01.2025).
- 3 Siqueira A. de, Campusano Cuevas S. E., Salvagni F. A., Maiorka P. C. Forensic Veterinary Pathology: Sharp Injuries in Animals. *Veterinary pathology*. 2016. Vol. 53. Is. 5. Pp. 979—987. DOI: [10.1177/0300985816655850](https://doi.org/10.1177/0300985816655850) (дата звернення: 10.01.2025) ; Rebollada-Merino A., Barcena C., Mayoral-Alegre F. J., Garcia-Real I., Dominguez L., Rodriguez-Bertos A. Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014—2019. *Forensic science international*. 2020. Vol. 316. Art. 110522. DOI: [10.1016/j.forsciint.2020.110522](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110522) (дата звернення: 10.01.2025).
- 4 Geissenberger J., Ehrenfellner B., Monticelli F. C., Pittner S., Steinbacher P. Dismembered porcine limbs as a proxy for postmortem muscle protein degradation. *International Journal of Legal Medicine*. 2021. Vol. 135. Is. 4. Pp. 1627—1636. DOI: [10.1007/s00414-021-02571-6](https://doi.org/10.1007/s00414-021-02571-6) (дата звернення: 10.01.2025).

слідчих дій огляд трупів(-а) тварин(-и), пов'язаний з ексгумацією, та вдосконалити відповідні положення національного кримінально-процесуального законодавства.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання огляду трупів людей після ексгумації розглядали як українські на-

уковці (О. Баулін⁵, Г. Гетьман⁶, О. Горлова і О. Заворіна⁷, П. Денисюк і М. Шевчук⁸, Т. Дубовик⁹, О. Ковтун і Г. Сухіна¹⁰, Я. Конюшенко¹¹, М. Пацула¹², В. Слівінський і В. Рибалко¹³, Р. Халілев і Л. Легеза¹⁴), так і іноземні (W. Jilala зі співавторами¹⁵, D. A. Mansegosa зі співавторами¹⁶). Водночас проблеми правового, тактичного, організаційного та морально-етичного регламентування ексгумації трупів(-а) тварин(-и) в науковій юридичній

- 5 Баулін О. В. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, під час здійснення досудового розслідування. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 201—213. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.22 (дата звернення: 10.01.2025).
- 6 Гетьман Г. М. Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 626—629. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/151 (дата звернення: 10.01.2025).
- 7 Горлова О. В., Заворіна О. П. Деякі особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : мат-ли наук.-практ. конф. (Харків, 28.11.2019). Харків, 2019. С. 209—212. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/75.pdf (дата звернення: 10.01.2025).
- 8 Денисюк П. Д., Шевчук М. М. Особливості ексгумації трупа в кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1; спецвип.). С. 32—34.
- 9 Дубовик Т. С. Щодо питання отримання згоди родичів померлої особи на огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 66—70. DOI: 10.32850/sulj.2022.3.10 (дата звернення: 10.01.2025).
- 10 Ковтун О. О., Сухіна Г. Ю. Особливості огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією як слідчої дії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 384—386. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-3/92 (дата звернення: 10.01.2025).
- 11 Конюшенко Я. Ю. Учасники проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 47. Т. 2. С. 112—115. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.47-2.23 (дата звернення: 10.01.2025).
- 12 Пацула М. П. Правові аспекти ексгумації трупа у кримінальному провадженні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 30 (69). № 1. С. 124—127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30%2869%29_1_23 (дата звернення: 10.01.2025).
- 13 Слівінський В. В., Рибалко В. В. Правові та морально-етичні проблеми проведення ексгумації трупа у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 600—602. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-5/144 (дата звернення: 10.01.2025).
- 14 Халілев Р. А., Легеза Л. А. Спірні питання процесуальної регламентації ексгумації трупа в кримінальному провадженні України. *Пропілеї права та безпеки*. 2022. № 1 (1). С. 46—51. DOI: 10.32620/pls.2022.1.06 (дата звернення: 10.01.2025).
- 15 Jilala W., Russa D., Ng'walali P., Balandya E., Lwoga N. Forensic exhumation and human remains identification: A gap between the Inquest Act 1980 and medico legal education in Tanzania. *Forensic Science International. Synergy*. 2022. Vol. 5. Art. 100276. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2022.100276 (дата звернення: 10.01.2025).
- 16 Mansegosa D. A., Giannotti P. S., Marchiori J. I., Jofré F. N., Aballay F. H., Aisa C. F. The story of a homicide: The location, exhumation, and multidisciplinary analysis of a clandestine burial. *Forensic Science International: Reports*. 2021. Vol. 3. Art. 100165. DOI: 10.1016/j.fsr.2020.100165 (дата звернення: 10.01.2025).

і ветеринарній літературі висвітлено недостатньо (С. S. Takenaka зі співавторами¹⁷, Д. Шкундя і Я. Сердюков¹⁸, I. Yatsenko і R. Kazantsev¹⁹).

Оскільки концептуальні засади огляду трупів(-а) тварин(и), пов'язаного з ексгумацією, як процесуальної дії у кримінальних провадженнях залишаються недослідженими, вважаємо своєчасними наукові розвідки у цій царині.

Мета статті

Окреслити порядок проведення та проблемні аспекти огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів тварин, як процесуальної дії у кримінальних провадженнях. Запропонувати відповідні доповнення до кримінально-процесуального законодавства України.

Методи дослідження

Для успішного виконання завдань дослідження застосовано такі взаємообумовлені методи: аналіз, синтез, аналогію, формально-логічний, логіко-граматичний, системно-структурний, теоретико-правового моделювання, порівняльно-правовий.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали кримінальних проваджень 2010—2024 рр. щодо жорстокого поводження з тваринами (ст. 299 Кримінального кодексу України; далі — КК), незаконного полювання (ст. 248 КК), екоциду (ст. 441 КК)²⁰.

Викладення основного матеріалу дослідження

Розгляньмо зміст поняття «огляд трупів(-а) тварин(-и), пов'язаний з ексгумацією». Ексгумація (лат. *ex* — із, *humus* — земля) — вилучення трупа із землі (із місця його поховання) для огляду (судово-ветеринарної, криміналістичної експертизи, патологоанатомічного аналізу тощо). Ці аспекти взаємообумовлені: немає сенсу проводити ексгумацію без огляду трупа, як і не можна оглянути похований труп без ексгумації. Якщо труп тварини вилучають із помешкань людей, льоху, хліва, підвалу тощо, така слідча дія не є ексгумацією: її здійснюють за правилами огляду (ст. 237 КПК), обшуку (ст. 234 КПК)²¹.

Об'єктами ексгумації можуть бути цілі трупи тварини незалежно від виду, віку, статі, породи, включно з аборт-

- 17 Takenaka C. S., Souza de C. N. A., Momo C. Case studies and technical aspects of the forensic necropsy of exhumed companion animals. *Forensic Science International*. 2023. Vol. 345. Art. 111624. DOI: [10.1016/j.forsciint.2023.111624](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2023.111624) (дата звернення: 10.01.2025).
- 18 Шкундя Д. Ю., Сердюков Я. К. Методологія визначення давності настання смерті в м'ясоїдних свійських тварин біофізичними методами. *Біоморфологія XXI століття* : зб. тез доп. XIV Міжнар. наук. конф., присвяч. 100-річ. з часу заснув. каф. анат., гіст. і патоморф. тварин ім. акад. В. Г. Касьяненка (Київ, 23—24.09.2021). Київ, 2021. С. 78—79. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u331/zbirnik_biomorfologiya_2021.pdf (дата звернення: 10.01.2025).
- 19 Yatsenko I., Kazantsev R. Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. 2022. Vol. 13. No. 4. Pp. 60—74. DOI: [10.31548/ujvs.13\(4\).2022.60-74](https://doi.org/10.31548/ujvs.13(4).2022.60-74) (дата звернення: 10.01.2025).
- 20 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.01.2025).
- 21 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

ваними плодами, мертво- або живона-родженими тваринами; рештки трупа будь-якого ступеня цілісності (фрагментація), зокрема у стані кримінального знищення. Під фрагментацією слід розуміти розділення трупа на частини, а також відсутність кількох частин унаслідок його обгорання, катастрофи (техногенної або природної), пошкодження людьми (умисного або з необережності) або тваринами (м'ясоїдними, гризунами, комахами). Не впливають на ексгумацію причини розчленування, а також його прижиттєвість або посмертність.

Особливості ексгумації й огляду трупа тварини:

- 1) ексгумація не є самостійною слідчою (розшуковою) дією — сама по собі ексгумація нічого не доводить, вона є лише технічною передумовою огляду трупа або проведення судово-ветеринарної експертизи, що дасть змогу отримати нові фактичні дані;
- 2) мають ґносеологічний характер;
- 3) труп може бути похованим у землі або іншому місці (наприклад, колумбарії, замуrowаним у стінах будівель);
- 4) огляд обов'язково проводять у присутності та за консультативної допомоги спеціаліста ветмедицини;
- 5) проводять у межах кримінального провадження після внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) на підставі постанови особи, яка проводить досудове розслідування, або за ухвалою слідчого судді (суду).

Зважаючи на викладене, пропонуємо таке авторське формулювання: «Ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою (розшуковою) дією організаційно-технічного характеру, що полягає у викопуванні та вийманні трупів(-а) з місця поховання в землі або іншому місці для первинного, повторного або додаткового судово-ветеринарного дослідження, а також в огляді знайдених поруч із трупами(-ом) об'єктів, у межах кримінального провадження для перевірки й уточнення наявних і виявлення нових доказів або з'ясування інших обставин кримінального провадження з подальшим похованням».

Отже, ексгумація трупа тварини є специфічною процедурою, підстави для проведення якої слід чітко окреслити в законодавстві. Ексгумація трупа тварини не є підставою для відкриття кримінального провадження, навпаки: як процесуальна дія вона можлива тільки після внесення даних до ЄРДР і відкриття кримінального провадження.

Місцем ексгумації трупа людини більшість науковців (О. Горлова і О. Заборіна²², О. Ковтун і Г. Сухіна²³, М. Пацула²⁴) схильні вважати місце офіційного поховання. Так само місце ексгумації трупів(-а) тварин(-и) має перебувати в межах місця офіційного поховання (цвинтаря для тварин). Виявлення трупів(-а) тварин(-и) деінде (у будівлях, в окопах (під час воєнних дій), на поверхні тощо) слід розглядати як огляд трупів(-а) тварин(-и) на місці події (на місці виявлення).

Нормативними (процесуальними), юридичними та фактичними підставами для огляду ексгумованого трупа

22 Горлова О. В., Заборіна О. П. Зазнач. твір. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/75.pdf (дата звернення: 10.01.2025).

23 Ковтун О. О., Сухіна Г. Ю. Зазнач. твір. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-3/92 (дата звернення: 10.01.2025).

24 Пацула М. П. Зазнач. твір. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30%2869%29_1_23 (дата звернення: 10.01.2025).

тварини є сукупність певних обставин. Нормативної (процесуальної) підстави (норми права), яка регламентувала б процедуру огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, чинна редакція КПК не містить. Юридичною підставою можна вважати постанову особи, яка проводить розслідування, або ухвалу слідчого судді (суду). Фактичною підставою є потреба в перевірці й уточненні наявних доказів за кримінальним провадженням; виявлення нових доказів, раніше не відомих слідчому; з'ясування інших обставин справи. Пропонуємо такий перелік підстав для проведення ексгумації й огляду трупа тварини:

- необхідність у нових дослідженнях для отримання відповідей на запитання у зв'язку з виявленням нових обставин кримінального провадження;
- підозра на насильницьку (раптову) смерть, якщо до поховання не проведено судово-ветеринарного або патологоанатомічного дослідження трупа;
- необхідність проведення первинної, повторної або додаткової судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи на основі інтегрування спеціальних знань, зокрема ветеринарних;
- занадто короткий, нечіткий опис ушкоджень у висновку первинної судово-ветеринарної експертизи або протоколі патологоанатомічного розтину;
- неповне первинне дослідження трупа;
- перевірка результатів первинного дослідження трупа;
- відсутність даних про лабораторні дослідження вилучених із трупа біологічних об'єктів (наприклад, за підозри на отруєння);
- огляд знайдених поруч із трупом об'єктів;
- пред'явлення для впізнання трупа тварини;
- отримання зразків біологічного матеріалу (тканин, органів, рідин) для проведення судової експертизи;
- принципові сумніви у справжності визначеної до поховання причини смерті тварини за виявленими новими обставинами кримінального провадження (унаслідок дефектів лікування (догляду, ветсанзаходів тощо), приховування злочину та ін.);
- з'ясування відмінностей змісту кількох судових експертиз, що їх містять матеріали кримінального провадження;
- принципові протиріччя між висновком судово-ветеринарного експерта й іншими матеріалами провадження;
- усунення сумнівів у похованні трупа конкретної тварини;
- необхідність дослідити труп (рештки), похований з метою приховати злочин;
- пізнання інших обставин кримінального провадження іншими засобами;
- з'ясування інших обставин, що мають суттєве значення для кримінального провадження.

Окреслене коло підстав для проведення ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и) не є вичерпним: воно може змінюватися залежно від обставин кримінального провадження та інших чинників. Сформульовані підстави стануть у пригоді особам, які проводять розслідування, під час ухвалення процесуальних рішень, коли цього потребують обставини кримінального провадження.

Отже, ексгумація створює належні умови для огляду трупів(-а) тварин(и),

що дає змогу відповісти на зазначені вище питання та надати особі, яка проводить розслідування, нові фактичні дані про скоєний злочин.

Від вдалого вибору тактичних прийомів залежить якісна підготовка й ефективне проведення ексгумації та огляду

трупа. У процесуальному алгоритмі огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), ми пропонуємо виокремити 3 етапи (див. рис. 1), кожен із яких містить стадії, структуровані за певними організаційними, процесуальними й тактико-криміналістичними аспектами.

Рис. 1. Етапи ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(и)

I. Стадії підготовчого етапу ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

1. Винесення особою, яка проводить розслідування, постанови про проведення огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)

Оскільки ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою дією, для її проведення уповноважена особа, яка проводить розслідування, виносить постанову, а слідчий суддя (суд) — ухвалу, у якій зазначає:

- обставини кримінального провадження (стисло);
- нововиявлені обставини, які спонукали до огляду (судово-ветеринарного дослідження), пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и);
- прізвище спеціаліста ветмедицини, залученого для проведення ексгумації, огляду й подальшої судово-ветеринарної експертизи;
- коло питань, на які слід дати відповіді²⁵;
- дозвіл на застосування руйнівних методів і пошкодження об'єктів

дослідження (у разі необхідності вилучення біологічних зразків і/або за наявності обґрунтованих підстав стверджувати, що застосувати інші методи неможливо — відповідно до абз. 2 п. 4.11 розд. IV Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень²⁶);

- про повідомлення власника (опікуна) тварини, труп якої буде ексгумовано, додатково зазначивши його право на відмову від проведення ексгумації та можливість звернення особи, яка проводить розслідування, до суду з клопотанням про дозвіл на цю процесуальну дію;
- дату, час і адресу місця ексгумації трупів(-а) тварин(-и).

2. Визначення кола осіб, які братимуть участь в ексгумації й огляді, уточнення місця поховання трупів(-а) тварин(-и)

Щодо трупів(-а) тварин(и) КПК такої процедури не містить. Тож звернімося до ч. 1 і 2 ст. 239 КПК, яка регламентує подібні дії щодо людських трупів:

«1. Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання

25 Яценко І. В. Проблеми укладання уповноваженою особою постанови про призначення судово-ветеринарної експертизи та шляхи їх вирішення. *Форум Права*. 2022. Вип. 73. № 2. С. 6—21. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 (дата звернення: 10.01.2025).

26 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказ. Мініюсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування.

2. Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта <...>²⁷.

Отже, учасниками ексгумації трупа людини є слідчий, прокурор, судово-медичний експерт, службові особи органів місцевого самоврядування. Відповідно до ч. 7 ст. 223 КПК «слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, в тому числі пов'язаного з ексгумацією <...>²⁸.

Застосуємо принцип правової аналогії до кола учасників ексгумації та огляду трупа тварини: це прокурор, слідчий (дізнавач), залучений спеціаліст ветмедицини (судово-ветеринарний експерт), службові особи органів місцевого самоврядування, а також не менше двох понятих. Оскільки ексгумація й огляд трупа має негативне емоційне забарвлення, то особі, яка проводить розслідування, слід на це зважати.

Уважаємо слушною думку Я. Конюшенка про те, що за неможливості залучити двох понятих обов'язок засвідчення відповідності записів у протоколі виконаним діям можна покласти на спеціаліста ветмедицини²⁹.

Окрім того, до факультативних учасників ексгумації слід додати власника або опікуна тварини, труп якої підлягає цій слідчій дії, а також працівників (адміністрацію) цвинтаря для тварин (останні можуть надати інформацію про місце й обставини поховання тварини тощо).

Якщо ексгумація трупів(-а) тварин(-и) пов'язана із їх (її) смертю від

інфекційних хвороб, збудники яких є небезпечними для людей, тварин і навколишнього середовища, то до цієї процедури залучають фахівців Держпродспоживслужби відповідного рівня. Під час ексгумації трупів із таких поховань необхідно ретельно дотримувати правил особистої гігієни та санітарії.

Особливу увагу слід звернути на компетентність спеціаліста ветмедицини: він повинен мати вищу ветеринарну освіту освітнього рівня «спеціаліст» або «магістр», теоретичні знання та практичні навички дослідження трупів(-а) тварин(-и), зокрема ексгумованих, надавати консультації, пояснення, довідки й висновки, що потребують спеціальних ветеринарних знань і навичок, бездоганну репутацію, бути незацікавленим у результатах цієї процесуальної дії, відповідати загальним процесуальним вимогам; також мають бути відсутні підстави для відводу такого спеціаліста.

Окрім названих, за потреби можна запросити таких спеціалістів, як криміналіста, археолога та ін.

До участі у проведенні огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, судветексперта (який під час огляду виконує функції спеціаліста) залучають листом-запитом до судово-експертної установи (станом на сьогодні єдиною такою установою в Україні є Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України) із зазначенням дати, часу й місця проведення ексгумації (доцільно також додати копію постанови про проведення ексгумації трупа тварини). Із запитом про залучення до проведення ексгумації трупа тварини

27 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

28 Там само.

29 Конюшенко Я. Ю. Зазнач. твір. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.47-2.23 (дата звернення: 10.01.2025).

спеціаліста ветмедицини слідчий за потреби може звернутися до інших установ або закладів (Держпродспоживслужби всіх рівнів, науково-дослідних установ ветмедицини, факультетів ветмедицини закладів вищої освіти) чи до атестованих судових експертів, які не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. Слідчий повинен також забезпечити прибуття спеціаліста ветмедицини, безперешкодний доступ до об'єкта й належні умови для роботи.

3. Ознайомлення спеціаліста ветеринарної медицини з матеріалами кримінального провадження

Зокрема: із ветеринарними документами; постановою про призначення огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією; протоколами допиту свідків; висновками інших судових експертиз, аніж судово-ветеринарної (наприклад, судово-балістичної, судово-трасологічної); результатами слідчих експериментів. На цій стадії підготовки до ексгумації трупа тварини особа, яка проводить розслідування, повинна отримати консультацію спеціаліста ветмедицини щодо:

- доцільності проведення ексгумації;
- можливої інформативності здобутих результатів огляду трупа в контексті конкретного кримінального провадження;
- можливих дій із трупом тварини після його ексгумації, зважаючи на конкретні обставини кримінального провадження, строк поховання трупа, передбачуваний механізм смерті тощо.

4. Складання уповноваженою особою, яка проводить розслідування, плану дій для ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

5. Надсилання повідомлення власникам(-ові) (опікунам(-ові)) тварин(и), трупи яких (якої) підлягають(-є) ексгумації, і вручення їм (йому) копії постанови про вчинення цієї процесуальної дії

Якщо труп тварини поховано на цвинтарі для тварин, то для проведення ексгумації особа, яка проводить розслідування, повинна повідомити в письмовому вигляді адміністрацію цвинтаря, одночасно надавши копію постанови про огляд трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією.

Одночасно власникові (опікунові) тварини, труп якої підлягає ексгумації, надсилають повідомлення та копію постанови про вчинення цієї процесуальної дії. У такому повідомленні зазначають, що власник (опікун) тварини може бути присутнім під час ексгумації, а також запитують його письмову згоду на проведення огляду, пов'язаного з ексгумацією.

У разі якщо власник (опікун) тварини заперечує проти ексгумації та не дає письмової згоди на її проведення, уповноважена особа, яка проводить розслідування, звертається до слідчого судді (суду) за дозволом на виконання цієї процесуальної дії.

Оскільки будь-які дії на місці поховання тварини (наприклад, на цвинтарі для тварин) без такого дозволу є протиправними, а здобуті в такий спосіб докази можуть визнати недопустимими в суді, то в разі якщо ексгумації й огляду підлягає труп тварини, власник (опікун) якої невідомий, цю слідчу дію виконують за ухвалою слідчого судді (суду). Водночас ексгумацію й огляд трупа безпритульної тварини здійснюють без судового рішення: за постановою особи, яка проводить досудове розслідування, або за ухвалою суду, якщо таке рішення прийнято на стадії судового слідства.

6. Звернення до слідчого судді (суду) у разі заперечення власників(-а) (опікунів(-а)) тварин(-и) проти ексгумації із клопотанням про її проведення і судовий розгляд цього клопотання

У разі якщо власник (опікун) тварин(-и) заперечує проти ексгумації, то уповноважена особа, яка проводить розслідування, має звернутися до суду з обґрунтуванням, що докази в межах кримінального провадження можна отримати винятково в результаті ексгумації. Слідчий суддя (суд) може звернутися до судветексперта або спеціаліста ветмедицини за роз'ясненнями щодо цього питання. За результатами розгляду слідчий суддя (суд) або задовольняє клопотання, або виносить ухвалу про відмову у проведенні ексгумації.

Отже, чим ретельніше врегульовано питання ексгумації трупа тварини, тим рідше оскаржуватимуть цю процесуальну дію в суді й тим ефективніше розслідуватимуть злочини проти тварин.

7. Набуття судовим рішенням законної сили

У разі якщо жодна зі сторін кримінального провадження не оскаржила його.

8. Учинення техніко-організаційних заходів для проведення ексгумації трупів(-а) тварин(-и)

Постанова про проведення ексгумації трупа тварини є обов'язковою для виконання службовими особами органів місцевого самоврядування. Якщо особа, яка проводить досудове розслідування, потребує технічної допомоги під час ексгумації, транспортування трупа тварини тощо, вона надсилає лист-повідомлення і копію постанови про проведення ексгумації до органів місцевого самоврядування з проханням забезпечити таку технічну допомогу. Понятих інформують про їхні права й обов'язки під час огляду трупа тварин, пов'язаного з ексгумацією.

II. Стадії основного етапу ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

1. Технічне вилучення трупів(-а) тварин(-и) або решток із місця поховання

Спочатку описують місце поховання: наявність (відсутність), зовнішній вигляд і стан земляного пагорба, надмогильної споруди (за наявності), огорожі, рослинного покриву, написів тощо (див. рис. 2).

Рис. 2. Цвинтар домашніх тварин у с. Бабаї Харківської обл.

Послідовно розкопуючи місце поховання, описують характерні особливості ґрунту (чорнозем, пісок, глина) і його фізичні властивості (сухий або вологий, заморожений, крупно- або дрібнозернистий), визначають глибину поховання (див. рис. 3). До відкриття пакування, у яке поміщений труп, описують його стан (характер і колір матеріалу, його цілісність: цілий або фрагментарно пошкоджений, характер пошкоджень). Якщо труп поховано у труні, зазначають матеріал її виготовлення (деревина, метал), стан (без пошкоджень або з ними, характер пошкоджень), спосіб закривання кришки (цвяхами, шурупами, гайками, болтами, запаюванням тощо) і її стан (ціла або ушкоджена), стан ложа трупа у труні (колір, просякнення продуктами трупного розкладання, цвіль тощо).

Труп тварини із місця поховання виймає технічний персонал обов'язково

у присутності спеціаліста ветмедицини (бажано — судветексперта) (див. рис. 3, а—в). Процесуальні дії під час ексгумації трупа тварини та його огляду фіксують у протоколі або на носії інформації за допомогою технічних засобів (ч. 1 і 2 ст. 103 КПК³⁰).

2. Огляд ексгумованих(-ого) трупів(-а) тварин(-и) на місці проведення ексгумації

Труп тварини звільняють від пакування (розкривають труну), у якому (якій) він знаходився, пред'являють для впізнання власникові тварини. Спеціаліст ветмедицини оглядає труп і докладно описує його морфологічні особливості (див. рис. 3г), зокрема:

- ділянку, на якій похований труп тварини;

Рис. 3. Стадії ексгумації трупа тварини: а) розкопування місця поховання; б—в) вилучення трупа з місця поховання; г) огляд трупа на місці поховання спеціалістом ветмедицини

- розпізнавальні ознаки (вид, стать, вік, порода, маса, поза, особливі прикмети. До прикладу: «Труп дорослого собаки, кобеля, палевої масті, віком приблизно 4 роки, масою орієнтовно 15 кг. На шийі трупа знаходиться ошийник

з текстилю і кільце кріплення до прив'язі»);

- тілобудову (конфігурацію (пропорційна або ні, правильна або ні), зовнішні вади розвитку; категорію вгодованості (вища за середню, середня, нижча за середню, худя).

30 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

Приміром: «Труп kota правильної тілобудови, пропорційної конфігурації, угодованість нижча за середню, зовнішні вади розвитку й особливі прикмети відсутні»);

- трупні явища, виражені зовні (трупне висихання, трупні плями, трупний автоліз, трупне гниття, жировіск, муміфікація, торф'яне дублення та замерзання. Наприклад: «Гнилісна біотрансформація трупа собаки виражена помірно, колір ділянок тіла з гнильними змінами брудно-бурий, виражена трупна емфізема, гнильна венозна сітка добре помітна. Труп видає різко виражений відразливий запах гнилі»);
- стан шкіри (запах, колір, пігментованість, еластичність, вологість. До прикладу: «Шкіра трупа забруднена речовиною чорно-сірого кольору, зовні схожою на ґрунт; обвисла; у ділянці живота коричнево-зеленого кольору»);
- стан кісткових капсул (анатомічна цілісність, колір, консистенція);
- стан волосся (окрас, густина, прилягання до шкіри, скуйовженість, вираженість линьки, наявність нашарувань речовини). Приміром: «Волосся нерівномірно покриває тіло тварини, без блиску, легко відділяється від шкіри. На волоссі речовина чорно-сірого кольору, зовні схожа на ґрунт, яка склеїла окремі волосини в грудки»);
- стан очей (закритість або відкритість очних щілин, анатомічна цілісність, колір, вологість, крововиливи, виразки та характер інших ушкоджень кон'юнктиви й рогівки. Наприклад: «Очні щілини (права та ліва) відкриті, кон'юнктива тьмяна, очні яблука і допоміжні органи ока у стані початкового трупного розкладання.

Праве очне яблуко значно деформоване, помітно розрив його фіброзної оболонки»);

- стан правого й лівого зовнішніх вух (стан розвиненості вушних раковин: правильно, з вадами; анатомічна цілісність, стан внутрішньої та зовнішньої поверхонь; прохідність зовнішніх слухових проходів і наявність у них сторонніх предметів, бруду, вушної сірки, характер ушкоджень. До прикладу: «Вушні раковини анатомічно цілісні, внутрішня поверхня вкрита частками речовини чорно-сірого кольору, зовні схожої на піщаний ґрунт. Зовнішні слухові проходи містять вушну сірку й нашарування речовини чорно-сірого кольору, зовні схожої на піщаний ґрунт»);
- стан носа (стан шкіри навколо ніздрів, їхня прохідність, анатомічна цілісність носа, рельєф носового або носогубного дзеркала. Приміром: «Шкіра носового дзеркала у стані трупного розкладання. У просвіті ніздрів і присінка носової порожнини маси брудно-темно-коричневого кольору, мають вигляд кров'яних зсідків у стані розкладання. Шкіра спинки носа у стані трупного розкладання, як і решта м'яких тканин цієї ділянки, легко відділяються від кісткової основи черепа»);
- стан слизової оболонки ротової порожнини (колір, консистенція, нашарування, виразки. Наприклад: «Слизова оболонка ротової порожнини нерівномірно забарвлена, переважно брудно-темно-коричнева, дряблуватої консистенції, легко відділяється від кісткової основи черепа. Слизова присінка ротової порожнини, язика та частково

піднебіння й глотки вкрита мазками сіро-темно-коричневими масами, які мають вигляд в'язкуватих, напіврідких субстратів тваринного походження (можливо, суміші слизу та крові) з домішками піщаного ґрунту»);

- стан ротової щілини (розтулена, стулена, напівстулена);
- положення язика (виступає або ні за межі ротової порожнини; чи не затиснута його верхівка між зубами);
- стан анального отвору (закритий, відкритий, напіввідкритий; наявність сторонніх предметів; характер ушкоджень; забрудненість волосся навколо отвору каловими масами; стан слизової оболонки відхідника. До прикладу: «Анальний отвір напіввідкритий, м'які тканини, що його формують, сіро-зеленкуватого кольору, дряблї консистенції, у стані початкового трупного розкладання; шкіра навколо відхідника калом не забруднена»);
- стан зовнішніх статевих органів (у самця: крайньої плоті, препуційного отвору, препуційної порожнини, колір і консистенція голівки статевого члена, цілісність і колір шкіри мошонки, наявність у ній сім'яників і їх придатків; у самки: вульви; статевих губ; ступінь закритості статевої щілини; у самця та самки: характер виділень із сечостатевого каналу; наявність сторонніх предметів; ушкодження. Приміром: «Зовнішні статеві органи розвинуті згідно з віком і статтю тварини; сформовані правильно за типом самця. Мошонка дуже дряблї консистенції у стані трупного розкладання. М'які тканини, що формують пре-

пуцій і статевий член, сіро-коричневого кольору, у стані трупного розкладання»; «Статеві губи цілісні, статева щілина дещо відкрита. Слизова оболонка присінка піхви сіро-зеленого кольору, цілісна, помірно складчаста. Сторонні предмети у присінку піхви й ушкодження відсутні»);

- виділення із природних отворів. До прикладу: «Виділення із природних отворів трупа відсутні»;
- стан кісток (наявність неприродної рухливості). До прикладу: «Неприродної рухливості кісток скелета не виявлено»;
- стан шиї (пропорційність розвитку, форма, наявність або відсутність странгуляційної борозни, ушкодження. Приміром: «Шія розвинута пропорційно тулубу, странгуляційна борозна відсутня, без ушкоджень»);
- стан грудної клітки (пропорційність розвитку, форма, симетричність, наявність тілесних ушкоджень. Наприклад: «Грудна клітка плоско-циліндричної форми, симетрична. Ребра та хребет на дотик цілі»);
- стан черева (конфігурація: підтягнуте, провисле або збільшене; голодні ямки запалі, виповнені; консистенція; ушкодження. До прикладу: «Черевко округле, м'яке, без ушкоджень»);
- стан молочних залоз (відповідність їх розвитку віковї тварини, вади розвитку, цілісність шкіри, стан сосків і соскового отвору);
- стан кінцівок (положення, суглобові кути, неприродна рухливість у кістках або суглобах). Приміром: «Грудні кінцівки зігнуті в ліктьових суглобах під кутом 60°. Нижня частина правої грудної

кінцівки відсутня нижче зап'ясткового суглоба. Ліва грудна кінцівка анатомічно цілісна. У нижній третині лівого передпліччя поверхнева рана. Права й ліва тазові кінцівки анатомічно цілісні, зігнуті в колінних і заплеснових суглобах. Неприродна рухливість у ділянці правого стегна»);

- топографію і характер ушкоджень або їхні наслідки (шкірні рубці, травматичне облісіння, ділянки пігментації та депігментації, сліди крові, нашарування на трупі. Наприклад: «Із правого боку голови, у ділянці щоки наявне рване ушкодження — глибока рана, яка охоплює шкіру, підшкірну фасцію голови й жувальні м'язи. Краї рани брудно-темно-коричневого кольору, просочені кров'ю, дряблуватої консистенції. М'які тканини за периферією рани темно-червоного кольору, просочені кров'ю, темно-сірого, у глибині — червоного кольору, дряблої консистенції»).

Для визначення локалізації тілесних ушкоджень, виявлених на трупі тварини, спеціаліст ветмедицини повинен послуговуватися системою скелетотопічних координат із зазначенням анатомічної ділянки тіла й відстані в сантиметрах від ушкодження до виступаючих частин тіла. Для правильного та зрозумілого опису форми виявлених тілесних ушкоджень необхідно порівнювати її з формою геометричних фігур (щілиноподібна, овальна, округла, трикутна, зірчаста, кутаста) або літер (П-, Г-, S-подібна тощо). Розміри ушкоджень визначають за двома взаємоперпендикулярними лініями, вимірюючи найбільшу довжину, орієнтуючи напрям за цифрами циферблата годинника, а в Г-подібних і зірчастих ушкодженнях довжину променів вимірюють від центра.

Запропонований перелік не є вичерпним: він залежить від стану трупа (свіжий, із гнилісними змінами, скелетований, фрагментований тощо). Неприродне положення окремих ділянок трупа тварини слід описати особливо ретельно.

3. Вилучення біологічних зразків із трупів(-а) тварин(-и)

Після опису за потреби із трупа можуть вилучити зразки тканин та органів або частину трупа, а також знайдені поруч із трупом ґрунт і речі, які необхідні для проведення судових досліджень (ветеринарних, хімічних, гістологічних, токсикологічних, біологічних, мікробіологічних, молекулярно-генетичних) і мають значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення.

За наявності на трупі комах (личинок, жуків) спеціаліст ветмедицини зазначає ділянки найбільшого їх скупчення. Далі їх вилучають, поміщають у пробірки й направляють на судово-біологічне дослідження.

За обґрунтованої необхідності для лабораторного дослідження на виявлення отрути відбирають зразок землі під трупом масою не менше 500 г.

Украй важливо акцентувати увагу на тому, що під час ексгумації трупа тварини до повноважень спеціаліста ветмедицини належать:

- спостереження за розкопуванням місця поховання трупа;
- консультування щодо правильного виймання трупа (решток) із місця поховання на поверхню;
- зазначення характеру й матеріалу пакування, у якому перебував труп (рештки) тварини;
- визначення ступеня цілісності пакування, у якому перебував труп, а якщо воно зруйноване, то зазначення чинників, які на це

вплинули (комахи, рослини, мікроскопічні гриби, процеси гниття тощо);

- докладний опис зовнішнього стану трупа;
- вилучення зразків із трупа, а за потреби — із пакування, у якому він перебував, і зразків ґрунту для лабораторних досліджень;
- опис і вилучення для судово-біологічних досліджень трупної фауни;
- поради щодо дбайливого перевезення ексгумованого трупа до секційної зали спеціалізованої судово-експертної установи для проведення судветдослідження;
- консультування слідчого щодо кола питань, які можуть бути поставлені судово-ветеринарному експертові;
- участь у складанні протоколу ексгумації трупа тварини.

4. Складання протоколу огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)

Після завершення огляду ексгумованого трупа, особа, яка проводить досудове розслідування, складає протокол (ст. 104, 106 КПК ³¹), у якому зазначає все виявлене в тій послідовності, у якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось. У протоколі також наводять перелік речей та об'єктів, вилучених із трупа тварини або місця його поховання. Особа, яка керувала ексгумацією трупа тварини, за потреби додає до протоколу додатки (ст. 105 КПК) ³²: матеріали вимірювання, зважування, фотографування, звуко- і/або відеозапису; плани та схеми; графічні зображення; фототаблиці; відбитки та зліпки (за на-

явності); письмові пояснення спеціаліста ветмедицини, залученого до проведення цієї процесуальної дії; електронні носії й інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу огляду. Хоча додатки до протоколу є факультативними, проте їх слід належно спакувати для унеможливлення їх несанкціонованого відкриття, засвідчити підписами учасників процесуальної дії (дізнавача, слідчого, прокурора, спеціаліста ветмедицини та ін.).

Під час ексгумації доцільно зафіксувати: загальний вигляд місця поховання; надмогильні елементи, момент їх демонтажу; початок розкопування; пакування трупа (труну) або сам труп (якщо його поховано без пакування) у місці поховання (могилі); труп у пакуванні (відкритій труні); предмети, виявлені в пакуванні (труні); момент повторного поміщення трупа тварини після огляду (судово-ветеринарного дослідження); момент засипання землею, остаточне відновлення місця поховання після ексгумації. Фотографії, що ілюструють протокол огляду, оформлюють як фототаблиці за правилами судової фотографії та в послідовності, у якій це зафіксували під час ексгумації трупа та його огляду. На фотозображення можна нанести стрілки, літери, цифри й інші необхідні позначки, а під кожною фотографією зазначити зміст зображень і позначок, цифр, стрілок.

Матеріали із відео-, аудіозаписом додають до протоколу огляду в конверті, фіксуючи його на аркуші паперу. Напис на конверті має відповідати протоколу огляду. Усі фотоілюстрації, конверти з дисками, флешнакопичувачами тощо скріплюють відбитком печатки та підписом особи, яка проводить ексгумацію трупа тварини.

31 Кримінальний процесуальний кодекс ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

32 Там само.

Протокол огляду трупа, пов'язано-го з ексгумацією, має містити вступ-ну, описову та заключну частини (ч. 3 ст. 104 КПК)³³:

1) *вступна частина*:

- назва документа «Протокол огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією»;
- місце (назва населеного пункту), дата, час початку й завершення огляду;
- прізвище, ім'я й по батькові, посада уповноваженої особи, яка проводить процесуальну дію, і найменування органу розслідування;
- підстави ексгумації;
- відомості про понятих (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання; інформація про роз'яснення їхніх прав і обов'язків відповідно до ст. 11, 13, 15 і 223 КПК³⁴);
- прізвище, ім'я, по батькові, посада спеціаліста — судветексперта (лікаря ветмедицини); роз'яснення його прав і обов'язків відповідно до ст. 69 КПК³⁵;
- прізвище, ім'я, по батькові техперсоналу, залученого до проведення ексгумації;
- процесуальний документ про призначення ексгумації (постанова прокурора, слідчого, дізнавача, ухвала слідчого судді (суду); посада, прізвище й ініціали цих уповноважених осіб; дата винесення постанови або ухвали);
- посилання на ст. 237 «Огляд» КПК, на підставі якої проводять ексгумацію³⁶;

- інформація про роз'яснення присутнім особам перед початком огляду їхнього права бути присутніми під час усіх дій, які проводитимуть у процесі огляду, робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу;
 - спосіб фіксування ексгумації трупа тварини й етапи його огляду;
 - інформація про те, що осіб, які беруть участь в огляді, пов'язаному з ексгумацією, заздалегідь повідомили про застосування технічних засобів фіксування;
- 2) *описова частина* (послідовність дій під час ексгумації й огляду трупа тварини):
- вид, кличка або індивідуальний номер, стать, власник (опікун);
 - дата й місце поховання;
 - результат огляду (стан місця поховання, послідовність дій осіб, які здійснюють ексгумацію та огляд);
 - перелік вилучених із трупа тварини зразків тканин або органів, їхній стан на момент огляду та спосіб їх пакування і маркування;
 - перелік речей, вилучених із місця поховання, які мають значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення, спосіб їх пакування та маркування;
 - найменування та адреса експертної установи, де досліджуватимуть труп ексгумованої тварини;
- 3) *заклучна частина* (відомості про речі, вилучені з місця поховання, спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу, зауваження та доповнення учасників огляду до протоколу; прізвище, ім'я, по

33 Кримінальний процесуальний кодекс URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.01.2025).

34 Там само.

35 Там само.

36 Там само.

батькові й підписи всіх учасників огляду; прізвище та ініціали, посада особи, яка проводить розслідування, найменування органу розслідування, підписи).

Про відмову будь-кого з учасників огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, підписати протокол окремо зазначають у цьому протоколі. Такий учасник може письмово пояснити причину відмови; це пояснення заносять до протоколу та засвідчують підписами понятих.

5. Транспортування трупів(-а) або їхніх (його) решток до спеціалізованої експертної установи для проведення судово-ветеринарної експертизи

Для доправлення ексгумованого трупа (решток) тварини до державної експертної установи залучений спеціаліст ветмедицини пакує труп (рештки) у непроникне пакування (мішок, полімерний матеріал, контейнер тощо). Особа, яка проводить розслідування, опечатує пакування, прикріплює наклейку з написом і разом з постановою про призначення судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи скеровує труп тварини до державної судово-експертної установи.

Цю процедуру можна провести і в інших установах або закладах: наприклад, секційних залах кафедр закладів вищої освіти, лабораторіях НДІ ветмедицини або Держпродспоживслужби тощо. Як виняток, за погодженням з експертом допускається проведення судветекспертизи трупа тварини (за наявності необхідних умов) у пристосованих під секційну залу приміщеннях лікувальних закладів

ветмедицини, а також на відкритому повітрі (лише за сприятливих погодних умов і в разі забезпечення органом (уповноваженою особою), який (яка) призначив(-ла) експертизу або залучив(-ла) експерта, належних для роботи умов). Якщо труп доставили з місця його ексгумації, де складали протокол огляду, слід надіслати його копію разом із постановою про призначення судово-ветеринарної експертизи³⁷. Потрібно також дотримувати ветеринарно-санітарних і гігієнічних вимог для запобігання поширенню збудників хвороб, які потенційно може містити ексгумований труп тварини.

6. Проведення судово-ветеринарної експертизи у спеціалізованій експертній установі

Найчастіше судово-ветеринарне дослідження трупа тварини виконують у секційній залі експертної установи (див. рис. 4) відповідно до методичних рекомендацій «Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»³⁸, а також «Методики судово-ветеринарної експертизи трупів тварин»³⁹.

Рис. 4. Загальний вигляд трупа собаки в секційній залі

37 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Правила судово-ветеринарної експертизи трупів тварин : метод. рек. Харків, 2022. 29 с.

38 Там само.

39 Яценко І. В., Казанцев Р. Г. Методика судово-ветеринарної експертизи трупів тварин. Харків, 2022. 336 с. Реєстр. код 18.1.02 / Реєстр методик проведення судових експертиз : офіц. сайт. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> (дата звернення: 10.01.2025).

III. Стадії завершального етапу ексгумації й огляду трупів(-а) тварин(-и)

1. Транспортування трупів(-а) або їхніх (його) решток для повторного поховання

Відповідальною за виконання цієї дії є уповноважена особа, яка проводить розслідування.

2. Повторне поховання трупів(-а) або їхніх (його) решток

Повторно труп (рештки) тварини ховають там само, звідки його (їх) вилучили, і надають місцю поховання попереднього стану. Труп (рештки) тварини можна також піддати кремації за згодою особи, яка проводить досудове розслідування. Ховають труп (рештки) тварини після ексгумації у присутності особи, яка проводить досудове розслідування. Про повторне поховання трупа (решток) у тому самому місці, де його (їх) було поховано первинно, а також про приведення місця поховання у попередній стан складають протокол.

3. Відшкодування витрат, пов'язаних з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)

Витрати, пов'язані з ексгумацією, перевезенням до спеціалізованої експертної установи й подальшим похованням трупів(-а) тварин(-и), відшкодовують в обумовленому законодавством порядку. За участь в огляді трупа тварини, пов'язаному з ексгумацією, залучений до цієї процесуальної дії спеціаліст ветмедичини має право отримати винагороду відповідно до законодавства (у разі якщо це не є його службовим обов'язком).

Ми поділяємо думку Ю. Чорноус і Т. Синовської⁴⁰ про необхідність зважати на специфіку кримінального правопорушення проти здоров'я та життя тварин і вважаємо, що огляд трупа тварини слід регламентувати окремою статтею КПК. У зв'язку із цим і викладеними вище стадіями й етапами ексгумації та огляду трупів(-а) тварин(-и) пропонуємо доповнити КПК новою статтею такого змісту:

«Стаття 239-1. Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупа тварини

1. Ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою (розшуковою) дією організаційно-технічного характеру, що полягає у вилученні та вийманні трупів(-а) з місця поховання в землі або іншому місці для первинного, повторного або додаткового судово-ветеринарного дослідження, а також в огляді знайдених поруч із трупами(-ом) об'єктів, у межах кримінального провадження для перевірки й уточнення наявних і виявлення нових доказів або з'ясування інших обставин кримінального провадження з подальшим похованням.

2. Підставами для огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією, є її раптова смерть і/або підозра на насильницьку смерть, якщо до поховання не проведено судово-ветеринарного або патологоанатомічного дослідження трупа; необхідність проведення первинної, повторної або додаткової судово-ветеринарної експертизи або комплексної судової експертизи на підставі інтегрування спеціальних знань, зокрема ветеринарних; пред'явлення для впізнання; отримання зразків біологічного матеріалу (тканин, органів, рідин) для проведення судової експертизи; сумніви у справжності визначеної до поховання причини смерті за новими виявленими обставинами кри-

40 Чорноус Ю., Синовська Т. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : монографія. Київ, 2022. 248 с. URI: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23142> (дата звернення: 10.01.2025).

мінального провадження (дефекти лікування, догляду, ветеринарно-санітарних заходів, приховування злочину тощо); з'ясування відмінностей у змісті наявних у матеріалах кримінального провадження експертиз; неузгодженість висновку судово-ветеринарного експерта з іншими матеріалами справи (провадження); з'ясування інших обставин, що мають суттєве значення для кримінального провадження.

3. Ексгумацію трупа тварини здійснюють за постановою уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування або за ухвалою слідчого судді (суду). У разі якщо власник (опікун) померлої тварини заперечує проти ексгумації, ухвалу про ексгумацію видає слідчий суддя (суд) за клопотанням особи, яка проводить досудове розслідування. У судовому засіданні мають право брати участь усі учасники ексгумації. Наявка осіб, своєчасно повідомлених про час і місце розгляду клопотання, не є перешкодою для розгляду клопотання слідчим суддею (судом). Ухвалу про дозвіл на проведення ексгумації або відмову в її проведенні можна оскаржити в апеляційному порядку.

4. В ексгумації трупа тварини беруть участь: особа, яка проводить досудове розслідування (прокурор, слідчий, дізнавач), спеціаліст ветеринарної медицини, не менше ніж двоє понятих, технічний персонал. За потреби до цієї процедури залучають спеціалістів Держпродспоживслужби. Постанова про ексгумацію обов'язкова для виконання службовими особами органів місцевого самоврядування.

5. До початку ексгумації трупа тварини особа, яка проводить досудове розслідування, пред'являє постанову про огляд трупа тварини, пов'язаний з ексгумацією, і письмову згоду власника (опікуна) тварини, труп якої ексгумуватимуть, або ухвалу суду про дозвіл на проведення ексгумації, пояснює учасникам цієї процесуальної дії їхні права й обов'язки та робить

про це запис у «Протоколі огляду трупа тварини, пов'язаного з ексгумацією».

6. Труп тварини виймають із місця поховання у присутності залученого спеціаліста ветеринарної медицини. Огляд трупа проводять із дотриманням санітарно-гігієнічних заходів безпеки.

7. Після ексгумації, огляду, відбору необхідних зразків для досліджень і проведення судово-ветеринарної експертизи труп тварини або ховають у тому самому місці з приведенням місця поховання у попередній стан, або піддають кремації у присутності уповноваженої особи, яка проводить досудове розслідування. Про повторне поховання (кремацію) трупа або його решток складають протокол.

8. Під час ексгумації спеціаліст ветеринарної медицини може вилучити із трупа тварини зразки тканин, органів або окремі його частини, а також знайдені поруч із трупом ґрунт і речі, які необхідні для проведення судово-ветеринарних досліджень та мають значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення.

9. Процес ексгумації фіксують за допомогою фотографування або відеозапису й докладно описують у протоколі.

10. За потреби труп (рештки) тварини можуть доправити до державної експертної установи для проведення судово-ветеринарної експертизи.

11. Відповідно до статті 104 цього Кодексу про проведену ексгумацію трупа тварини складають протокол, у якому зазначають усе виявлене в тій послідовності, у якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення процесуальної (розшукової) дії. Якщо під час ексгумації для дослідження вилучали речі й об'єкти, то про це зазначають у протоколі. До протоколу додають матеріали вимірювання, фотографування, звуко- або відеозапису, плани та схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки (за наявності).

12. Витрати, пов'язані з ексгумацією, перевезенням і повторним похованням трупа тварини, відшкодовують в обумовленому законодавством порядку».

Дотримання запропонованих вище процесуальних вимог є запорукою з'ясування фактичних обставин справи (провадження) для подальшого ефективного розслідування.

Висновки

Ексгумація трупів(-а) тварин(-и) є слідчою (розшуковою) дією організаційно-технічного характеру, що полягає у викопуванні та виїманні трупів(-а) з місця поховання в землі або іншому місці для первинного, повторного або додаткового судово-ветеринарного дослідження, а також в огляді знайдених поруч із трупами(-ом) об'єктів, у межах кримінального провадження для перевірки й уточнення наявних і виявлення нових доказів або з'ясування інших обставин кримінального провадження з подальшим похованням.

Підставами для огляду трупів(-а) тварин(-и), пов'язаного з ексгумацією, є дані кримінального провадження, та ухвалення уповноваженою особою, яка проводить розслідування, відповідних процесуальних рішень.

Учасниками огляду трупів(-а) тварин(-и), пов'язаного з ексгумацією, є прокурор, слідчий або дізнавач, спеціаліст ветеринарної медицини (і/або фахівці Держпродспоживслужби), не менше двох понять, а також технічний персонал.

Огляд, пов'язаний із ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), — особлива процесуальна дія, у межах якої ми пропонуємо виокремлювати 3 етапи (підготовчий, основний (ексгумацію трупа та його огляд — експертизу) і завершальний), кожен з яких містить певну кількість стадій.

Процес ексгумації трупів(-а) тварин(-и), їх огляд і відбір зразків для лабораторних досліджень фіксують у «Протоколі огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)».

За результатами теоретичних досліджень і напрацювань авторитетних науковців у галузі криміналістики, кримінального процесу та судової експертології, ґрунтуючись на власному досвіді судово-експертної діяльності впродовж 2010—2024 рр. і зважаючи на відсутність у КПК норми, що регламентувала б огляд ексгумованих трупів тварин, пропонуємо доповнити зазначений Кодекс новою статтею 239-1 «Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и)».

Викладена нами послідовність огляду, пов'язаного з ексгумацією трупів(-а) тварин(-и), може стати в пригоді співробітникам правоохоронних органів і суддям під час досудового розслідування або судового слідства за кримінальними провадженнями щодо злочинів проти здоров'я та життя тварин.

Overview Related to Exhumation of Animal Corpses: Theoretical, Legal and Organizational Principles

Ivan Yatsenko

The procedure for conducting and problematic aspects of examination associated with the exhumation of animal corpses as a procedural action in criminal proceedings is outlined. It is proposed to supplement the criminal procedural legislation of Ukraine with a new Article 239-1 "Examination associated with the exhumation of animal corpses". The definition of "exhumation of animal corpses" is formulated for the first time. It is stated that the objects of exhumation can be whole animal corpses regardless of species, age, sex, breed, including aborted fetuses, stillborn or live-born animals; remains of any degree

of integrity (fragmentation), in particular, in a state of criminal destruction. It is noted that participants in the examination of an animal corpse associated with exhumation are a prosecutor, investigator or investigator, as well as a veterinary medicine specialist, specialists of the State Service for Food and Consumer Protection (in particular, laboratories of various levels of this State structure), at least two witnesses and technical staff. The content of examination stages (preparatory, main (exhumation and forensic veterinary examination), final) of the animal corpse(s) associated with exhumation is argued, each of which contains its own phases. It is emphasized that the procedure for examination associated with exhumation of animal corpse(s) set out in this research paper can become a component of methodological recommendations for law enforcement agencies and courts during pre-trial investigation or judicial investigation in criminal proceedings regarding crimes against health and life of animals. For achieving this goal, interrelated methods were used (analysis, synthesis, analogy; formal-logical one; logical-grammatical one; systemic-structural one; theoretical-legal modeling; comparative-legal one).

Keywords: exhumation; examination; animal corpses; veterinary medicine specialist; criminal proceedings.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової прак-

тики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Baulin, O. V. (2022). Ohliad trupa, pov'iazanyi z ekshumatsiieiu, pid chas zdiisnennia dosudovoho rozsliduvannia [Examination of a Corpse Associated with the Exhumation During Pre-Trial Investigation]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza*. 2022. Vyp. 67. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.22 [in Ukrainian].
- Chornous, Yu., Synoverska, T. (2022). *Kryminalistychna metodyka rozsliduvannia zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy* [Forensic method of investigating animal cruelty] : monohrafiia. Kyiv. URI: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/23142> [in Ukrainian].
- Denysiuk, P. D., Shevchuk, M. M. (2017). Osoblyvosti ekshumatsii trupa v kryminalnomu provadzhenni [Peculiarities of exhumation of a corpse in criminal proceeding]. *Molodyi vchenyi*. № 5.1 (45.1; spetsvyp.) [in Ukrainian].
- Dubovyk, T. S. (2022). Shchodo pytannia otrymannia zhody rodychiv pomerloi osoby na ohliad trupa, pov'iazanoho z ekshumatsiieiu [Regarding the issue of obtaining the consent of the relatives of the deceased for exhumation of the body]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 3. DOI: 10.32850/sulj.2022.3.10 [in Ukrainian].
- Geissenberger, J., Ehrenfellner, B., Monticelli, F. C., Pittner, S., Steinbacher, P. (2021). Dismembered porcine limbs as a proxy for postmortem muscle protein degradation. *International Journal of Legal Medicine*. Vol. 135. Is. 4. DOI: 10.1007/s00414-021-02571-6.
- Hetman, H. M. (2022). Ohliad trupa, pov'iazanyi z ekshumatsiieiu: porivnialno-pravovy aspekt [Examination of the Corpse Related to Exhumation: A Comparative Legal Aspect]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*.

- № 11. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-11/151](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/151) [in Ukrainian].
- Horlova, O. V., Zavorina, O. P. (2019). Deiaki osoblyvosti ohliadu trupa, pov'язanoho z ekshumatsiieiu [Some specifics of examination of corpse associated with exhumation]. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychnе zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia* : mat-ly nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 28.11.2019). Kharkiv. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/75.pdf [in Ukrainian].
- Jilala, W., Russa, D., Ng'walali, P., Balandya, E., Lwoga, N. (2022). Forensic exhumation and human remains identification: A gap between the Inquest Act 1980 and medico legal education in Tanzania. *Forensic Science International. Synergy*. Vol. 5. Art. 100276. DOI: [10.1016/j.fsisyn.2022.100276](https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2022.100276).
- Juszkiewicz, M., Walczak, M., Woźniakowski, G., Podgórska, K. (2023). African Swine Fever: Transmission, Spread, and Control through Biosecurity and Disinfection, Including Polish Trends. *Viruses*. Art. 15(11):2275. DOI: [10.3390/v15112275](https://doi.org/10.3390/v15112275).
- Khaliliev, R. A., Leheza, L. A. (2022). Spirni pytannia protsesualnoi rehlamentatsii ekshumatsii trupa v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy [Controversial Issues of the Procedural Regulations of the Exhumation of the Body in the Criminal Proceedings of Ukraine]. *Propilei prava ta bezpeky*. № 1 (1). DOI: [10.32620/pls.2022.1.06](https://doi.org/10.32620/pls.2022.1.06) [in Ukrainian].
- Koniushenko, Ya. Yu. (2020). Uchasnyky provedennia ohliadu trupa, pov'язanoho z ekshumatsiieiu [Participants in the examination of the corpse related to the exhumation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia*. № 47. T. 2. DOI: [10.32841/2307-1745.2020.47-2.23](https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-2.23) [in Ukrainian].
- Kovtun, O. O., Sukhina, H. Yu. (2020). Osoblyvosti ohliadu trupa, pov'язanoho z ekshumatsiieiu yak slidchoi dii [Features of Examination of the Corpse Related to Exhumation as an Investigative Action]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 3. DOI: [10.32782/2524-0374/2020-3/92](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-3/92) [in Ukrainian].
- Mansegosa, D. A., Giannotti, P. S., Marchiorri, J. I., Jofré, F. N., Aballay, F. H., Aisa, C. F. (2021). The story of a homicide: The location, exhumation, and multidisciplinary analysis of a clandestine burial. *Forensic Science International: Reports*. Vol. 3. Art. 100165. DOI: [10.1016/j.fsr.2020.100165](https://doi.org/10.1016/j.fsr.2020.100165).
- Patsula, M. P. (2019). Pravovi aspekty ekshumatsii trupa u kryminalnomu provadzhenni [Legal aspects of exhumation of a corpse in criminal proceedings]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Yurydychni nauky*. T. 30 (69). № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_law_2019_30%2869%29_1_23 [in Ukrainian].
- Randour, M. L., Smith-Blackmore, M., Blaney, N., DeSousa, D., Guyony, A.-A. (2021). Animal Abuse as a Type of Trauma: Lessons for Human and Animal Service Professionals. *Trauma, Violence, & Abuse*. Vol. 22. Is. 2. DOI: [10.1177/1524838019843197](https://doi.org/10.1177/1524838019843197).
- Rebollada-Merino, A., Barcena, C., Mayoral-Alegre, F. J., Garcia-Real, I., Dominguez, L., Rodriguez-Bertos, A. (2020). Forensic cases of suspected dog and cat abuse in the Community of Madrid (Spain), 2014–2019. *Forensic science international*. Vol. 316. Art. 110522. DOI: [10.1016/j.forsciint.2020.110522](https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2020.110522).
- Shkundia, D. Yu., Serdiukov, Ya. K. (2021). Metodolohiia vyznachennia davnosti nastannia smerti v m'iasoidnykh sviiskykh tvaryn biofizychnymy metodamy [Methods for determining the age of death in carnivorous domestic animals using biophysical methods]. *Biomorfolohiia XXI stolittia* : zb. tez dop. XIV Mizhnar. nauk. konf., prysviach. 100-rich. z chasu zasnov. kaf. anat., hist. i patomorf. tvaryn im. akad. V. H. Kasianenka (Kyiv, 23–24.09.2021). Kyiv. URL: https://nbuv.gov.ua/sites/default/files/u331/zbirnik_biomorfolohiia_2021.pdf [in Ukrainian].
- Siqueira, A. de, Campusano Cuevas, S. E., Salvagni, F. A., Maiorka, P. C. (2016). Forensic Veterinary Pathology: Sharp Injuries in Animals. *Veterinary pathology*. Vol. 53. Is. 5. DOI: [10.1177/0300985816655850](https://doi.org/10.1177/0300985816655850).
- Slivinskyi, V. V., Rybalko, V. V. (2022). Pravovi ta moralno-etychni problemy provedennia ekshumatsii trupa u kryminalnomu provadzhenni [Legal and Moral-Ethical Problems of the Organization of the Body Exhumation in Criminal Proceedings].

- Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-5/144 [in Ukrainian].
- Song, T., Luo, Z., Huang, Yu., Li, Y., Fang, L., Chang, J. (2023). A data set of the crackdown on cross-border wildlife crimes in China, 2014–2020. *Ecology: Ecological Society of America*. Vol. 104. Is. 6. Art. e4046. DOI: 10.1002/ecy.4046.
- Takenaka, C. S., Souza, C. N. A. de, Momo, C. (2023). Case studies and technical aspects of the forensic necropsy of exhumed companion animals. *Forensic Science International*. Vol. 345. Art. 111624. DOI: 10.1016/j.forsciint.2023.111624.
- Wainwright, Sh. H., Cunha, C. W., Webb, B., McGregor, B., Drolet, B., Welch, J. B. (2024). Reemerging / Notifiable Diseases to Watch. *The Veterinary Clinics of North America. Food Animal Practice*. Vol. 40. Is. 2. DOI: 10.1016/j.cvfa.2024.01.007.
- Yatsenko, I. V. (2022). Problemy ukladannia upovnovazhenoiu osoboiu postanovy pro pryznachennia sudovo-veterynarnoi ekspertyzy ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of Making a Decision on the Appointment of Forensic Veterinary Examination by an Authorized Person and the Ways to Solve them]. *Forum Prava*. Vyp. 73. № 2. DOI: 10.5281/zenodo.6471059 [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Metodyka sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Methods of forensic veterinary examination of animal corpses]. Kharkiv. Reiestr. kod 18.1.02 / Reiestr metodyk provedennia sudovykh ekspertyz : ofits. sait. URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/search> [in Ukrainian].
- Yatsenko, I. V., Kazantsev, R. H. (2022). *Pravyla sudovo-veterynarnoi ekspertyzy trupiv tvaryn* [Rules of forensic veterinary examination of animal corpses] : metod. rek. Kharkiv [in Ukrainian].
- Yatsenko, I., Kazantsev, R. (2022). Cytomorphological characteristics of necroptates of internal organs of dogs in the early post-mortem period in the aspect of forensic veterinary examination. *Ukrainian Journal of Veterinary Sciences*. Vol. 13. No. 4. DOI: 10.31548/ujvs.13(4).2022.60-74.

Яценко, І. (2025). Огляд, пов'язаний з ексгумацією трупів тварин: теоретичні, правові й організаційні засади. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (38). С. 159—181. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.11.